

В. В. Нагорна,
аспірант Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна" (м. Київ)

УДК 342.734:349.3

ПРАВА ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Висвітлено історію виникнення засад законодавчого закріплення прав дітей з особливими потребами, гарантії та міжнародно-правові акти захисту їх прав. Автором проаналізовано основні етапи та загальні засади формування державної політики щодо створення умов реалізації та захисту розвитку прав дітей з особливими потребами в Україні.

Ключові слова: люди з особливими потребами, дитина з особливими потребами, генезис виникнення прав.

Забезпечення та захист прав дітей є одним із основних пріоритетних завдань держави, актуальною та глобальною проблемою сучасного суспільного розвитку та державотворення. Разом з тим особливої турботи потребують з боку держави, як наголошується в Конвенції про права дитини (ст.ст. 2, 23) [1], діти з особливими потребами, кількість яких з кожним роком невідмінно зростає. Генезис виникнення та становлення прав дітей з особливими потребами є безперечною передумовою їх подальшого розвитку як групи прав третього покоління.

Розбудова правової держави в аспекті захисту прав дітей з особливими потребами полягає у розвитку ефективного, чинного національного законодавства та імплементації норм до міжнародних стандартів. Завдяки матеріалам цієї статті ми можемо розглянути історію становлення прав специфічної групи населення, питання якої на сучасному етапі розвитку людства набуває все більшого розмаху, дослідити систему прав цієї групи дітей: які саме права закріплені на законодавчому рівні, а які потребують подальшого вивчення і юридичного оформлення і т.п.

Дослідження історико-правових аспектів виникнення та розвитку прав дитини з особливими потребами дозволить сформулювати рекомендації, спрямовані на більш ефективний вплив державно-юридичної діяльності на закріплення, здійснення й захист прав та основних свобод дітей з особливими потребами, впровадження в історію та теорію держави і права, конституційне право специфічної групи прав людини, в цілому пильнішої уваги до потреб особливої категорії населення.

Питанням історії становлення прав дітей з особливими потребами присвячені праці українських та російських науковців, які досліджували переважно проблеми соціального захисту та питання інклюзивної освіти людей з особливими потребами в цілому, а саме дослідження В. А. Красномовця, М. М. Малофеева, В. С. Тарасенко, О. Ю. Шинкарьової та інших. Але на теоретичному рівні не прослідковано детального розвитку та історії становлення прав такої категорії осіб, як діти з особливими потребами, історично не визначено етапи виникнення цих прав, не згруповано законодавчі акти, які стосуються захисту та забезпечення прав дітей з особливими потребами, немає як на міжнародному, так і на національному рівнях спеціальних документів, які б регулювали питання та забезпечували права дітей з особливими потребами.

Метою статті є здійснення теоретично-комплексного наукового дослідження праць українських та російських науковців щодо генезису становлення прав дітей

з особливими потребами, втілених у міжнародних актах і чинному законодавстві України, висвітлення основних етапів виникнення і подальшого розвитку такої групи прав. Відповідно до мети будуть поставлені *основні завдання*, а саме:

- з'ясувати загальнотеоретичні та історико-правові аспекти виникнення прав дітей з особливими потребами;
- визначити основні етапи становлення прав дітей з особливими потребами;
- проаналізувати розвиток діючого національного законодавства та його імплементацію до норм міжнародних стандартів у галузі забезпечення та захисту прав дітей з особливими потребами;
- зробити відповідні висновки, запропонувати та рекомендувати шляхи вдосконалення подальшого етапу історії виникнення та розвитку прав дитини з особливими потребами.

Історія виникнення прав дітей з особливими потребами в Україні та в цілому у світі як елемент механізму розбудови правої держави має свої етапи, які можна поділити: міжнародний — акти, прийняті на всесвітньому рівні; національний (стосовно України): а) попередній — до прийняття Конституції України (1990–1996 рр.); б) сучасний — після прийняття Конституції України (від 1996 р. до сьогодні).

М. М. Малофеев в еволюції ставлення суспільства і держави до людей з фізичними вадами в цілому виділяє п'ять етапів: *перший етап* — від агресії та нетерпимості до визнання необхідності турботи про дітей з відхиленнями в розвитку (відкриття в Баварії першого притулку для незрячих дітей у 1198 р. та на 1706–1715 рр. припадає виникнення перших монастирських притулків і в Росії). *Другий етап* — від визнання необхідності піклування про дітей з відхиленнями в розвитку до визнання можливості навчання хоча б деяких з них (у 1770 р. в Парижі було відкрито спеціальні школи для глухонімих, а в 1784 р. — для незрячих дітей). *Третій етап* — від визнання можливості навчання до визнання доцільності навчання трьох категорій дітей: з порушеннями слуху, зору та розумово відсталих. *Четвертий етап* — від визнання необхідності навчання деяких атипових дітей до розуміння необхідності навчання всіх атипових дітей. *П'ятий етап* — від ізоляції до інтеграції, що характеризується скороченням кількості спеціальних шкіл та різким збільшенням кількості спеціальних класів у загальноосвітніх школах, реорганізацією взаємодії структур загальної та соціальної освіти й орієнтацією останньої на підготовку дітей з відхиленнями в розвитку як повноцінних громадян того суспільства, до якого вони належать [2, с. 25].

Ще з історії Древньої Спарти до нас дійшли відомості про страшне ставлення до немовлят з яскраво вираженими фізичними вадами. Наприкінці середніх віків словом “інвалід” називали німецьких людей, які були жертвами війн та потребували допомоги й опіки [3, с. 28].

Одним з перших документів в Україні, які датуються X ст., присвячених людям з особливими потребами, зокрема і специфічній групі дітей, вважають указ Князя Володимира, який затвердив Статут про православну церкву (996 р.), за яким піклування над інвалідами здійснюється церквами [4, с. 102]. Уже в першій половині XI ст. в Києво-Печерській лаврі відкрився притулок для дітей, у якому, окрім сиріт, хворих та убогих, перебували й “калічні діти” (глухі, сліпі, недоумкуваті) [3, с. 32]. Подібні норми закріплені і в Статуті Великого князівства Литовського 1529 року, де містяться норми і про опіку взагалі над сиротами та малолітніми дітьми без виділення серед них розумово неповноцінних [5, с. 88–90].

За часів Царської Росії інвалідів розміщували при монастирях, із державної казни виділялися кошти на їх утримання. Поняття “інвалід” на той час застосовувалося до осіб, які зазнали каліцтва у зв'язку з проходженням військової служби. Із прийняттям християнства в Київській Русі було запроваджено закони з Візантії, які увійшли до складу громадських Кормчих книг, які стосувалися становища “сліпих, глухонімих, божевільних та нестямних” у сім'ї, охорони їх

майна та інших громадських прав, відповідальності перед кримінальним законом [3, с. 14].

Наприкінці 1960–х років ХХ ст. у ряді країн організації людей з особливими потребами почали розробляти нову концепцію інвалідності. Проблеми цих людей, зокрема дітей з особливими потребами, не тільки стали предметом уваги з боку ООН та інших міжнародних організацій, а й всього суспільства.

1981 рік був оголошений Міжнародним роком інвалідів. Його підсумком стало те, що Генеральна Асамблея ООН резолюцією 37/52 від 3 грудня 1982 р. прийняла Всесвітню програму дій щодо інвалідів [6, с. 132]. Прийняття цього документа стало відправним пунктом прогресу в цій сфері: був зроблений акцент на право інвалідів на рівні з іншими громадянами можливості й на рівне поліпшення умов життя в результаті економічного й соціального розвитку.

Міжнародне товариство приділило увагу забезпеченню, захисту та дотриманню прав людей з особливими потребами, зокрема дітей цієї категорії, не одразу, але певні положення ми можемо спостерігати та вивчати у загальних документах, які стосуються усіх людей без будь-якої дискримінації. Посилання на питання прав особливої категорії осіб з'являється у Загальній декларації з прав людини 1948 р., у Конвенції про громадянські і політичні права 1966 р. (зокрема, в ст.ст. 23 і 24), в Конвенції про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (зокрема, в ст. 10), у Декларації про права розумово відсталих осіб (1971 р.), Всесвітній декларації про особливості впливу, захисту і розвитку дітей (1990 р.) та ін. Необхідна увага дітям була вперше проголошена в 1924 році в рамках Женевської Конвенції. У 1959 році Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію про права дитини [6].

Першою Конституцією прав дітей стала Конвенція ООН про права дитини 1989 р, яка вступила в силу в 1990 році. Конвенція про права дитини встановлює повний спектр цивільних, культурних, економічних, соціальних і політичних прав для дітей без будь-якої дискримінації [1]. Це був перший важливий крок у питаннях захисту прав дітей, де й згадується їх специфічна категорія — діти з особливими потребами. Наступним кроком стало прийняття Конвенції ООН про права інвалідів 2006 р., що стало остаточним зверненням уваги всього світу та усіх держав-учасниць до проблем здійснення загальних прав людей з особливими потребами. У Конвенції про права інвалідів від імені держав-учасниць були сформульовані основні принципи статусу людей з особливими потребами та основні принципи політики щодо них у сучасному демократичному світі.

Конвенція ООН про права дитини (з 1989 року) та Конвенція ООН про права інвалідів (з 2006 року) визначили бачення, в якому держави-учасниці повинні забезпечити благополуччя дітей-інвалідів та їхнє право на повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують їх гідність, сприяють їхній впевненості в собі і полегшують їхнім сім'ям активну участь у суспільстві, в умовах, які задовольнятимуть основні потреби та забезпечуватимуть їх здатність реалізувати свій потенціал, користуватися основними свободами, свободою слова, активною і всебічною участю в житті суспільства, заснованого на рівних можливостях.

Конвенція про права інвалідів приділяє особливу увагу дітям з особливими потребами, як це доречно зазначено, зокрема у ст. 7:

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми-інвалідами всіх прав людини та основних свобод на рівних засадах з іншими дітьми. Держави-учасниці забезпечують, щоб діти-інваліди мали право вільно висловлювати свої погляди з усіх питань приділяють належну увагу відповідно до їх віку і зрілості, на рівній основі з іншими дітьми, а також повинні бути надана допомога в реалізації цього права [7].

Правове регулювання відносин в галузі прав дітей з особливими потребами в Україні з'являється в порівнянні з країнами Заходу досить пізно, на початку ХХ ст., а саме набирає своїх обертів після Другої світової війни, коли з'являється концепція

про інтеграцію й включення людей з особливими потребами у нормальне життя суспільства.

Діти з особливими потребами — це категорія осіб, віком до 18 років, які в силу своїх фізіологічних, психічних та фізичних вад здоров'я потребують необхідних спеціальних можливостей (потреб), особливого способу життя, неізоляваного від інших членів суспільства для подальшого їх розвитку та існування за допомогою як інших фізичних та юридичних осіб, так і самою державою.

На сьогодні в Україні за рахунок коштів державного бюджету здійснюється реалізація низки програм соціального захисту інвалідів. Наша держава, ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини та Конвенцію про права інвалідів зобов'язалася приділяти увагу дітям з особливими потребами, їх благополуччю та розвитку, забезпеченню всіх необхідних потреб і загальних прав будь-якої дитини. Конституція України 1996 р. підкреслює рівність всіх громадян без будь-якої дискримінації віку, стану здоров'я, наголошує на дотриманні усіх законних прав і свобод людини. Законодавчо закріплених прав за дітьми з особливими потребами в Україні майже не має.

Протягом останнього десятиріччя в Україні швидкими темпами впроваджується програма дозвілля інвалідів. Поштовхом для цього стало створення у 1993 р. Українського центру інвалідного спорту «Інвалід-спорт». Ця розгалужена система дала змогу охопити заняттями фізкультури і спортом понад 20 тисяч осіб, 8 500 з яких — діти шкільного віку. Щороку в нашій державі проводяться більш як 200 чемпіонатів і Кубків з 17 видів спорту [8].

З 1991 року прийнято низку законодавчих і нормативних актів, що гарантують соціальну захищеність інвалідів державою. Держава почала звертати увагу на соціальні права, соціальний захист такої категорії осіб. Так, положення щодо соціальних прав дітей з особливими потребами та інвалідів загалом містяться в Законах України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» 1991 р., «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» 1992 р., «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» 1993 р. та ін.

Інтенсивніше процес забезпечення та законодавчого закріплення захисту прав дітей з особливими потребами можна спостерігати з 2000 року, а саме з прийняття таких Законів України: «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» 2000 р., «Про охорону дитинства» 2001 р., «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, й інвалідам» 2004 р., «Про реабілітацію інвалідів в Україні» 2005 р., наказу Міністерства охорони здоров'я України «Порядок видачі медичного висновку про дитину-інваліда віком до 16 років» 2001 р. [9].

На сьогодні особлива увага з боку держави, підприємств, організацій, науковців, загальноосвітніх закладів приділяється праву дітей з особливими потребами на освіту (Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», активний процес розвитку інклюзивної освіти, наприклад, прийняття Концепції інклюзивної освіти у 2010 р., Програми «Освіта столиці. 2006–2010 роки», Проект «Діти з особливими потребами», Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта дітей з особливими потребами. 2008–2013 роки»), відкриваються нові можливості та пріоритетні напрямки при організації форм навчання та виховання дитини з особливими потребами, створюються різні організації, коаліції, сайти, школи захисту прав дітей з особливими потребами. У 2011 році введена посада Уповноваженого Президента України з прав дитини, який повинен приділяти особливу, пильну увагу до такої категорії дітей, як і діти з особливими потребами.

Виходячи із вищенаведеного, можна відмітити, що:

1. Загальнотеоретичні та історико-правові аспекти виникнення прав дітей з особливими потребами мають багатоманітну історію, що стосується в цілому прав усіх людей з особливими потребами;

2. Основні етапи становлення прав дітей з особливими потребами можна визначити на двох рівнях: *всесвітньому (міжнародному) та регіональному (державному)*. Історія виникнення прав дітей з особливими потребами в Україні в статті була окреслена, а щодо історії виникнення прав дітей з особливими потребами на міжнародному рівні потребує окремого детального дослідження;

3. На міжнародному рівні ООН приділила значну увагу людям та дітям з особливими потребами, але конкретики прав саме дітей з особливими потребами та гарантії їх захисту поки що немає в цьому сенсі. Доцільним було б прийняття Конвенції прав дітей з особливими потребами;

4. Україна намагається досягти розвитку повноцінної правової держави, але самих бажань та ідей не вистачить, потрібні конкретні, ефективні дії з боку державних органів, наприклад, у прийнятті Законів з питань захисту і забезпечення прав дітей з особливими потребами: “Про дітей з особливими потребами”, де були б зазначені поняття “дитина з особливими потребами”, “права дітей з особливими потребами”, визначені загальні, спеціальні та додаткові їхні права та свободи, обов’язки, законні інтереси, гарантії їх захисту і т.п.

Впровадження дієвих програм та проектів захисту прав дітей з особливими потребами, залучення усієї спільноти до загальносвітової проблеми, яка розвивається швидкими темпами, проведення та участь різних семінарів, конференцій з цих питань як на національному рівні, так і на міжнародному дало б поштовх одному із важливих елементів розвитку механізму розбудови правової держави.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. *Малофеев, Н. Н.* Современный этап в развитии системы специального образования в России [Текст] / Н. Н. Малофеев // Дефектология. — 1997. — № 4. — С. 24–27.
3. *Тарасенко, В. С.* Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Тарасенко Вікторія Сергіївна ; Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2005. — 218 арк.
4. *Шинкарева, Е. Ю.* Право на образование ребенка с ограниченными возможностями и его реализация в Российской Федерации: историко-правовое исследование [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шинкарева Елена Юрьевна ; Рос. гос. социал. ин-т. — М., 2007. — 188 л.
5. Статут Великого княжества Литовского 1529 года [Текст] // Отечественное законодательство XI–XX веков. — М. : Юристъ, 1999. — Ч. I : XI–XIX века. — С. 88–99.
6. Права дітей з особливими потребами : посіб.-довід. [Текст] / за заг. ред. О. Копиленка. — К. : ДНІТ, 2002. — 249 с.
7. Декларация ООН о правах инвалидов от 09.12.1975 г. [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
8. Конституція України, прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. [Текст] // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
9. *Софій, Н.* Новий крок до захисту прав дітей з особливими потребами / Н. Софій [Електронний ресурс] Освіта.ua. — URL : http://osvita.ua/school/school_today/2031.

*Рекомендовано до друку кафедрою правознавства
Хмельницького інституту соціальних технологій
Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”
(протокол № 8 від 16 лютого 2012 року)*

Надійшла до редакції 03.03.2012

Нагорная В. В. Права детей с особыми потребностями: историко-правовой аспект

Изложено историю возникновения основ законодательного закрепления прав детей с особыми потребностями, гарантии и международно-правовые акты защиты их прав. Автором проанализированы основные этапы и общие принципы формирования государственной политики по созданию условий для реализации и защиты развития прав детей с особыми потребностями в Украине.

Ключевые слова: люди с особыми потребностями, ребенок с особыми потребностями, генезис возникновения прав.

Nahorna, V. V. Rights of Children with Disabilities: Historical and Legal Aspects

The article is about history of development and legal framework of the rights of children with disabilities, guarantees and international instruments in protection their rights. The author analyzes the basic steps and general principles of state policy in creation the conditions of security and development of children with disabilities in Ukraine.

Keywords: people with special needs, child with disabilities, genesis of rights.

